ՍՈՒՐԵՆ Դ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ

Բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՈԳԵԼԻՑ ԽՕՍՔԻ ՈՅԺՆ ՈՒ ՀՄԱՅՔԸ

Հոգևոր խօսքը ժողովրդի սրտին հասցնում է Քրիստոնեական բարձր ճշմարտությունները: Հիմ արմատներից սնուցում, գրչի սրբացած մշակների ակօսների մէջ իմացական հասակ նետած Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գիրը եւ խօսքը մեզ առիթ եմ ըմբայում իր հոգեմտաւոր բարձր ասագանքի, կեանքի փորձառութիւնից քաղելու Աստծում, մարդկութեանը, Հայրեմիքի մեր ամենօրեայ ծառայութեան պատգամները:

Վեհափառ Հայրապետը բազում գրքերի հեղինակ է: Այս ժողովածուի միւթերի ըմտրութիւնը կատարում է գիտնականի գրական-փիլիսոփայական մտածողութեան որոշակի նախապատուութեան թելադրութեամբ: Բոլորիմ քաջ յայտնի եմ Կաթողիկոսի ծովածաւայ Աստուածաբանական գիտելիքները, հմայիչ խօսքի կուռ տրամաբանութիւնը, հոփուապետական ընթացք ստացած խիզախ ձեռնարկումները: Այս ամէնի կողքին, հաւանաբար, ըմտրեալներն եմ տեսնում միայն մտքի ու գրչի, գրականութեան ուխտաւորի հանապազ ներանձնացումը, ազգային, բարոյաբանական արժէքների մեկնական վերհանումը: Նա միշտ Աստծուց բխող իմացական լոյսի հետ է, որ ձգտում է մեզ հասցնել Միջնորդի իր առաքելութեան գիտակցութեամբ՝ աջակից ունենալով հայոց դպրութեան, հայոց պատմութեան դասերի անանց ներկայութիւնը:

Շատերս յաճախակի շփումների ընթացքին ուշադրութիւմ եմք դարձրել մրա բնատրութեամ՝ յատկանիչ դարձած մի վերաբերումիմ. Մայր Տաճարի խորամի վրայ, Վեհարանի ընդարձակ ընդունարանում, տարաբնոյթ այցելութիւնների ժամանակ թէ առօրեայ խօսակցութեան մէջ Վեհափառ Հայրապետը միշտ գրու յիշատակների հետ է, իր շուրթերին տունայ պահի համար ճշգորէն գտնուած բառ-պատկերն է, իմաստուն արտայայտութիւնը, իսկ թիկունքին՝ Աստծոյ որդու բարեհամբոյր ժպիտը, գրականութեան եւ փիլիսոփայութեան մտիրեալների քաջալեր հայեացքը: Դրանից մրա խօսքը նոր կշիռ է ստանում եւ առաւել վստահ ընթացք:

Գրականութիւնը Գարեգին Ա-ի մտածողութեան շերտերում անջրպետուած չէ համընդհանուր հետաքրքրութիւնների եւ ճանաչողութեան ճիւղից: Գրականութեան ասագանք շատ աւելի լայն է՝ Աստուածաշունչը, ազգային պատմութիւնը, բարոյագէտ հին ու նոր ճշխարհը, հաւատը մարդկային հոգու զօրութեան փայլի հանդէպ եւ, ի հա՛րկէ, դասական ու նորագոյն հայ գեղարուեստական աշխարհը: Աւելի լայն առումով՝ գիրը Վեհափառ Հայրապետը դիտում է որպէս «հոգիի մարմնառութիւմ», այսինքն՝ հեծց այն, իմչ պտեղծում է «այդ ամենահարաշ թել-մշակոյթը, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հոգու տեղաշարժը միւթի մէջ»:

Իրատեսակ այս ըմտրանքի մէջ տեղ եմ գտել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ տարբեր տարիների գրած եւ հրատարակած գրա-մշակութային եւ հոգեբանական խորհրդածութիւնները: Այս ամէնը միատրող առանցքը, բնականաբար, մնում է հայ քրիստոնեայի անդուլ ձգտումը իմացական-զգացական խորասուզման Աստծոյ էութեան հետ հոգեւոր դաշտի վրայ, որի շնորհիւ բացայայտում եմ նաեւ մարդու երկրային երկու առարկայական չափումները՝ հողն ու գիրը: Տարբեր ժամանակ եմ ծնունդ առել մրանք՝ թելադրուած տարբեր իրադարձութիւնների եւ հոգեմղիչ ազդակների բարեբար շնչի տակ:

Առաջին միւթը գրուել է քառասուն եւ աւելի տարիներ առաջ. այն հատուած է «Հայաստանայց Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ» աշխատասիրու-

թիւնից, որի հիմնադրութեանը, դեռեւս երիտասարդ վարդապետ, մա շարադրել է Անթիլիասի Կաթողիկոսարանում Կիրակճօրեայ դպրոցների ուսուցիչների առջեւ: Մենք մասնաւորել ենք Հայց. Եկեղեցու հոգեւոր մշակութային նշանակութեան այն գնահատութիւնը, որ տալիս է երիտասարդ աստուածաբանը. կրօնը սրբազոյն աւագան է, այստեղից են սկիզբ առնում իմացական կեանքի աղբիւրները: Տեղին վերոյիշելով վահան Թէքեանի անգղոզական քանաստեղծութեան յայտնի տողերը՝

Եկեղեցին Հայկական մէն մի քարի տակ գետնի

Դէպի երկինք բարձրացող դադանի ճամբա մը ունի...

Մա եզրայանգում է, որ Հայց. Եկեղեցու դերը «... գաղտնի այդ ճամբի մէջ Հայ ժողովրդի մէն մի անդամը պահելն» է, ուժի մերշնչումը: Դա մոյժ իսկ դերը չէ, այլ ծրագիր, որ իրեն սահմանուած է ի վերուստ. «Առողջ պահել հայ հոգին աստուածային վեհագոյն ապրումների, բարոյական ազնուագոյն սկզբունքների ներգործութեամբ», - ահա՛ իր առաքելութիւնը, իր կոչումի առաջնահերթ ուղղութիւնը եւ քովանդակութիւնը: Աստուած է զուսպ, բայց դարակուտակ փորձառութեան իրաւունքով, անցած հոգեւոր բարձր ճանապարհի առթած հպարտութեամբ: Դարերի մէջ այս պատգամը, բնականաբար, դուրս պիտի գար կրօնական եւ գրա-ճանաչողական մախնական շրջանակներից, ողողելով իմաստասիրական, մտեմագրական եւ առ հասարակ գիտական կայունները: Հայն խորքով դա նշանակում է, որ քանաստեղծութիւնը ճննդարանական իր յատկանիշով, Օարականի երգասաց արտաքին հմայիչ կառուցուածքով արդէն հոգեւոր լինելութեան զօրութիւնն ստանում է Աստուածայինի ակունքներում: Ուշագրաւ է, որ մի փոքր անելի ուշ, հենց 1960-ից, Հայոց եկեղեցական գրականութեան ներածութեան մէջ, որ լոյս է տեսել Լոնդոնի հեղինակագրու հրատարակչատան միջոցով, գիտնականը հայկական Օարականը համարում է ստեղծագործական այնպիսի անէացում, տարերք դէպի Աստուած, որ ոմանք նրանցից, խոշորագոյն մասնագէտների մասն արդար վկայութեամբ, առ այսօր իրաւունքով դասում են «...տիեզերական միաթից գրականութեան ամենէն գեղեցիկ կտորներու շարքը»: Գիտական մեկնաբանումով արուեստը, ըստ Գարեգին Վեհափառի, «...իրականութիւնների իրա՛ւ անդրակերպումն է նոյն աշխարհում, բայց տարբեր, անելի խոր մակարդակների վրայ»:

Իր բազմաբնոյթ գրութիւններում, ահա՛, Վեհափառ Հայրապետը բացայայտում է ազգային մշակութի հոգեւոր մախանիթի արմատը, որ մերքից չափ է, կանոնաւորուած կշռոյթ, եւ այստեղ պետք է տեսնել նրա գիտական կանխատեսման ուժը, իսկ անելի ճիշտ, ծառայութիւնը, որն արդիմանաւերտութեան գործակիցը ձեռք է բերում զուգակցումն դիտարկումների շնորհիւ:

Գեղարուեստական սեւեռում մտքի բարձր արտայայտութիւններ են «Հող, մարդ, գիր» ընդհանուր խորագրի տակ ամփոփուած գրութիւնները: Դրանք, ըստ էութեան, մորապէշպեր են՝ անակնկալ իրադրութիւններից ազգային եւ խորապէս մարդկային գնահատութիւնների հանգրուանող իր մշտական հերոս-հեղինակով, անցեալի զգայացում, բայց ուսանելի դասերով: **Հողը** միջավայրն է, լինելութեան պայման ենթահողը: **Մարդը** ժողովրդի հաւաք մկարագրի լինելումն է՝ վեր ժամանակի ու տարածութեան՝ յոյովոյթից: **Հողի եւ մարդու** միութեան մէջ է ազգային բարոյաբանութեան անեղծուածը, ինչի մեկնութիւնը հմարատը է միայն **գիրի** շնորհիւ: **Գիրը** ձեռք է բերում փիլիսոփայական խորք, այն այլեւ ֆիզիքական նշան չէ: **Գիրը** լինելութեան չափումն է, դէպի Աստուծոյ Լոյսը ժողովրդին առաջնորդող հաղորդութիւն:

Օարքն առանձնանում է գեղարուեստական կայուն մտակառոյցով. տպաւորիչ, գրեթէ դասական մախարութիւն՝ յետագայ գործողութիւնների ծաւալման խոստումով, կերպարի ուժգնութեամբ կերտուած վաւերական անձնաորութիւններ, որոնց տիրական, բնութագրական խառնուածքը տրուած է մէկ-երկու վարպետ վրձնահարուածով, պատմական փաստից քաղուած անհրաժեշտ դասեր, եզրա-

յամգումներ, որոնցում պատմական փորձառությունը գեղարուեստական-լուսավորական մեթոդներով և լատիսցիան: Այս բաժինը բացում է «Բանալիներ», բանալիներ Մայր Արաքսի» խոհագրությամբ՝ գրուած 1972-ին, երբ մայր գետի պարսկական ափով բարձրաստիճան հոգեւորականը գնում էր Ս. Ստեփանոս Նախավկայի հմայարեան վանք՝ ուխտագնացութեան: Նա վերջիշում է 17-րդ դարի սահմակեցուցիչ սկիզբը, երբ Օսթ Արքայի վայրագ հրամանի համաձայն՝ հայը լքում է շէն Ջուղամ՝ հայրենի տան բանալիները մետելով գետի հունի խորխորատները: Մէկից անելիս եմ արարքի խորհրդանշանային ծայքերը: Եւ հեղինակը մէկիկ-մէկիկ, ամձամձիւր բացում է պատմութեան կեղեւը՝ փնտռելով այնտեղ ե՛ր վերադարձի չմեռող յոյսը, ե՛ր հողի սէրը, ե՛ր դրամով պայմա- մատրութեան գոյութեան խորհուրդը: Խորագիրը բանաստեղծական շնչառութիւն ստանում է իմաստալից կրկնութիւններով, իսկ իմաստը երկու ժամանակների ազդուում է, անելի ճիշդ, մոր ժամանակի մէջ «հիմ» պատասխանատուութեան, իրատուքի ճանաչումը: «Երկա՛ր տեւեց ձեր քումը: Մի՛ երկնչիք: Ձեր տե՛րք է արթում: Արաքսի ջուրերը բանալիներու հետ միասին իրենց մէջ պահած են ձայները ձեր տերերուն, որոնք ձեզ յամձմեցին Մայր Արաքսի եւ Մայր Աստուածածնի մայրական պաշտպանութեան»:

Իրատեսակ այս չափածոյ մորալէպը դասագրքային արժէք ունի: Այն սիրով յամձմարարում ենք հայրենի եւ սփիւռքահայ դպրոցների ուսուցիչների ուշադ- րութեանը, քանի որ սա այժմ հագուադէպ համդիպող ստեղծագործութիւններից է, որոնք մերառում են ազգային բարոյաբանութեան անդրամցիկ խտացումները: Մասնատրապէս տպատրում է Արաքսի պղտոր վիճակի գեղարուեստական գիտը, որ առնչում է հեղինակի հետապնդած բացորոշ իմաստին. «Եւ պէ՛տք է որ պղտոր ըլլայ, որպէսզի ոչ ոք կարենայ տեսնել ու գտնել հայոց հողին ու տունին, հայրենիքին ու Եկեղեցիին սէրը իրենց մէջ կողպած Հայաստանի բանալիները: Անո՛նք աղօթքով, արցունքով, խորհուրդով են մետուած այնտեղ: Անոնք այ սիրտ ունին ու կը ճանչնան իրենց հարազատ տէրը: Արաքսը գորշ ու թանձր սաւան է փռած ամոց վրայ»:

Թախձալի զգացումներ է արթնացնում Արեւմտեան Հայաստանի վարսայ, Ս. Բարթողիմէոսի եւ Ս. Էջմիածնի վանքերի ընդհանուր ամբխիթար պատկերը, որը ոգեկոչում է լոնդոնեան պատկերագարդ հանդէսում: Այսքանն արդէն քուակամ է, որպէսզի հիւսուի գեղարուեստական յիշողութեան քարտէսը. ամհետացող եկեղեցիները երկրի, ժողովրդի պատմութիւնն են, այն էջը, որ դէռ «արիւմող վէրք մըն է մարդկութեան համար»: Գրաւիչ, թեթեւ ու սահուն է ճիւթի մատուցումը, որը չունի նման դիպաշարերին ընտրոշ ճառական յաճախանքը: Աննկատ տրում է եկեղեցիների պատմութիւնը՝ շաղախում ժողովրդի պատմութեանը, ինչն արդէն կազմում է վեհափառ Հայրապետի խօսքի յայտնի իրայատկութիւնը՝ սովորեցնել սէր մերարկելով: Օրհնակ, երբ պամձացում է Ս. Թաղէի վանքը, զօրակից ունի Դ. Ալիշանի բանաստեղծական լուսատր տողը՝

«Թաղէի վանուց ձէնի՛կը ինձ դիպաւ...»

որը կրկնութիւններով բերում է հոգեկան մթնոլորտ: Մի կողմից՝ քրիստոնէական լոյսի ճառագում Ս. Թաղէու Առաքեալի շնորհիւ, միւս կողմից՝ այդ լոյսի պաշտպանութիւնը՝ վարդաճանց հերոսամարտի իմաստաւորումը՝ վասն հայրենեաց եւ վասն Աստուծոյ ճշմարտութեան: «Քարեր, աղօթաձայն քարեր» խորագիրը լաւագոյնս ստեղծում է այդ ոգեկոչութիւնը: Կարծես Ե. Չարենցի «Գանգրահեր տղա»ի անանում, անգիր քարերի համամուագը մոր, այս անգամ ազգային մերկայանալ է ստանում. «Գիտեմ, կը զգամ, որ այդ հողերում մէջ, տեղ մը կամ անքար, անշիրիմ, անխաչքար մատուքները վարդաճանց դիցագուն- մերում: Երեսող քարերը չեւրեսող արմատներ ունին, որոնց ձայնը այսօր իր ընդերկրեայ թաւ ու տարածում, ծանր, յամրագնաց կշռոյթով կը միաձուլուի աղօթաձայն քարերու այս համամուագին»: Գեղարուեստական մտքի շնորհիւ առանել դիւրին է դառնում կրօնական փիլիսոփայութեան իւրացումը, ինչ

Վեճափառ Հայրապետի հետահար առաջադրությունն է: Խօսքը տրամաբանական իր հանգույցներն ունի, որին ընթերցողը հասնում է իր համար «ամովատ» թերեւութեամբ, մինչդեռ Գարեգին Կաթողիկոսը գործադրում է գեղարունեստական զիմանոցի իրեն մերյատուկ տեսակամիմ: Այս իմաստով գեղարունեստական պատկերը խաղում է փիլիսոփայական խօսքի հիմնաւորման հրաշալի և անփոխարինելի մախարեայի իր դերը, ինչին հայ մտածողը տիրապետում է կատարելապէս:

Նոյն ստեղծագործութեան մէջ նա ե՛ր գիտնական է, ե՛ր արունեստագետ: Եւ արունեստագետն օգնում է գիտական փաստարկումների, փիլիսոփայական եզրայանգումների բնական դրսեւորումների:

Իսկ իմացական իր խորքում Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը չերկրորդուած դէմք է, աշխարհափոխակ խոշորագոյն աստուածաբաններից, եւ դա յաւուր պատշաճի ասուած արտայայտութիւն չկարծէք: Բերեմք միայն մէկ օրինակ, ուր իմաստասիրական հիմնադրոյթը տրամաբանական հանդերձանք ունի, քայց եւ նոյն ժամանակ հասանելի է պարզ ընթերցողին: Նախապատրաստելով զոհաբերումի եւ սիրոյ գաղափարների քրիստոնէական հարցադրումները, Բէնց Ս. Թադէոս Առաքեալի հայանուէր օրինակը նախաճիւք ընդունելով՝ նա իր ելակէտերը շարադրում է յստակ ու աներկբայ. «Մի՛ մոռնաք, – գրում է նա իր եզրայանգումներում, – զոհը պատկն է սիրոյն, պտղումը խաչին: Առանց ինքզինք գերազանց քաջութեամբ կարեմալ ընծայ ընելու, սէրը սոսկ զգացական վիճակ է եւ ոչ կեանքի սկզբունք, լոկ խօսք է շրթունքներու վրայ եւ ոչ ճշմարտութիւն, կեանքի փորձով խտացած ապրում... Առաքեալի գաղափարը ուրիշ քան չէ, եթէ ոչ գաղափարը այն ամօրն, որ գիտէ իր հաւատացած ճշմարտութեան յաղթանակին համար ինքզինքը տալ որպէս գին: Ի՞նչ է առաքելութեան ոգին. այն ոյժը մարդուն մէջ, որ մարդէն աւելի վեր կը ճանչնայ այն հաւատքը, գաղափարը, արժէքը, որունց համար մարդը կը մղէ տալու իր կեանքը, իր գերագոյն հարստութիւնը... Սէրը յաղթանակն է ամօրն՝ ամհատին վրայ: Սէրը նուաճում է մահուան»:

Գեղարունեստական խօսքի քոյր շերտերում ակնբախ է լուսատր, յորդաբոյխ, ըստ էութեան, ռոմանտիկ հայեացքը, մտքի ձեւաւորման, ոճային պատումի կառոյցը համեմատութիւնների, մակդիրների, պատկերաւորման համակարգի մի հրաշալի ամբողջութիւն է կազմում: Արդէն վեճ միութեը պարտադրում են վեճ խօսք: Գարեգին Կաթողիկոսը նախընտրում է ոճերի կտրուկ անցումները՝ երբեմն նաեւ կերպարելով խօսքի ընթացքը: Այսպէս, օրինակ, Տաթեւի վանքի մասին իր գրութիւնը երկու ոճային մակարդակ ունի՝ հեղինակային եւ «միջնորդական»: Տաթեւի վերադարձին, Անգլիայի իր առանձնատեսեցեակում, նա մտովի գրոցում է ամբոյխի մէջ խոճում անմանօթ սիւնեցի աղջնակի հետ, որն իրեն առաւել տպաւորել է: Հեռակալ այդ «երկխօսութիւնը» առարկայական դարձնելու համար նա շրջում է լեզուական մտածողութիւնն ու անցնում արեւելաֆայերէնի: Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ: Պատասխանը միանշանակ է՝ նման ոճաւորումը կարելորում է երկու անհատականութիւնները՝ երեխային եւ իմաստնացած հոգեւոր գործչին: Վաղը կեանք մտնող սերնդի, իրեն հոգեքանութեամբ, կրօնական, դեռ «հում» դաստիարակութեամբ անձաօթ, Վեճափառ Տիրոջ ծաւի աչքերի առաջ իրովի տողանցքն է սա: Իսկ հաղորդականութիւնը ապահովելու կարճ ճանապարհը լեզուական «պատմեջի» յաղթահարումն է: Վեճափառ Հայրապետը սիրով է ընդառաջ գնում գեղարունեստական «խաղի» պայմանին, որի մպատակը երկու սերունդների ժառանգական կապի յայտնաւորութիւնն է ժամանակից դուրս, կամ, ինչպէս ինքն է սիրում ընդգծել, «ամ-ժամանակ»ի լուսանցոյցում: Կարելի է իմաստալից զուգահեռի գնալ այս առումով. ինչպէս Թափօր լեռը Քրիստոսի համար, այնպէս էլ Տաթեւը՝ Գարեգին Առաջինի համար:

Իսկ որ փոխճանաչումն արդէն սկսուած է, եւ ժողովրդի՝ Եկեղեցու համդէպ հետաքրքրութիւնը պարագայականից անցել է խոր շահագրգռութեան, նկատում

է, արդեն 1989-ին, «օտար» այքը՝ «Ժողովրդի մէջ էական բան մը կը փոխուի», ինչը եւ իսկոյն դիտում է որպէս դրական տեղաշարժ:

Գեղարունաստական-քրիստոնէական խոկումների մէջ առանձնանում է 90-ական թթ. շրջանում զգացական, գրեթէ քանաստեղծական շնչով գրուած «Խոր Վիրապ» «Խորհուրդ խորին» հոգեխօսութիւնը՝ սրտաբառի մոտիրումն այժմ արդէն երջանկայիշատակ վազգէն Առաջինին: Խոր Վիրապը աստուածաբանի համար դառնում է իրատեսակ խնամումնաճանապարհ՝ «... Դէպի աղբիւր լոյսի», որտեղ Լոյսը՝ գիտնականի մտածումների քարձրագոյն հանգրուանը, ներառում է ինչպէս երկնածագ կենտրոնական ճշմարտութիւնը, այնպէս էլ իմացական, ազգային խորհուրդները: Խառարի խորխորատում բացուած Լոյսը տիեզերքի եւ մայր հողի նորոգումն միասնութիւնն են խորհրդանշում: Ահտի տեսած լինես խառարի անդուգը, որ Լոյսի խայտանը գնահատես: Դիպուկ է Գարեգին Առաջինի եզրայանգումը՝ միայն այստեղ կարելի է զգալ, ըմբռնել, «... թէ ինչպէ՛ս անյուսութեան այս գուրը, մահուան այս նախադուրը, մարմնամահացումի այս նախաճաշակումը, ահա՛, յարութեան, վերակենդանութեան ու նորոգութեան ոյժի են վերածուեր»: Թերեւս առաջին անգամ Խոր Վիրապի գնահատութիւնը զուգակցում է ազգային մշակութային նշանակութեան, նրա ձեւաւորման խորհրդի հետ, որի նախաստեղծ շարժիչ ուժը Աստուածային Լոյսով ողողումն Մարդու ինքնամաքման շրջանն է, որ այլ աստիճանի վրայ արդէն կոչում է տառապանքի սրբագործում: Միանգամայն իրաւացի է նա, երբ այսպիսի անակնկալ լուսարձակի տակ է չափում հայոց մտքի եւ ուժի դարձակէտերը՝ լոյսի փրկարար ճանապարհը բացուել է տառապանքի ու ճգնութեան միջով, այն նոյն մեծութեամբ, որ ցմրուր ապրել է Ս. Գրիգորը, ժառանգել են Սահակ Կաթողիկոսը, Մեսրոպ Մաշտոցը, Վարդան Մամիկոնեանը, Գրիգոր Նարեկացին, եւ այսպէս շարունակ:

Իրատունքն արդար է, քանի որ վեհ է նպատակը՝ «Վառ պահել կրակը ջահին, որպէսզի արծարծ մնայ բոցը ... Լարումն ունենայ հոգիին մէջ քնարը Լուսաւորչին, որպէսզի երբեք չլռէ երգը հայ հաւատքին»: Ուշադրութիւն դարձնենք քառերի հեռագնայ ենթախորքին, որ հրամցնում է վեհափառ Հայրապետը. ի վերջոյ, ի՞նչ է հայ մշակույթը, եթէ ոչ՝ «երգը հայ հաւատքին»: Հրաշալի՛ է ասումն:

Պատահակա՞ն համարել, որ Լիբանանի քաղաքական պատերազմական զգվտոցի շրջանում, որպէս Կիլիկիոյ Մեծի Տանն Կաթողիկոս, Գարեգին Բ-ն ազնիւ, առարկայօրէն անըմբռնելի յամառութեամբ հայոց համայնքը, հայ մարդուն առ հասարակ համախմբում էր ոգելից զգացումների քարձրագոյն սափորի՝ գրքի շուրջ, երբ թուրք էր, թէ դրա խնկարկումի ամէնից աննպաստ շրջանն է: Ամենեղի՛: Տասնվեց տարիներ շարունակ, սկսած 1977-ից, երբ հազիւ ստացել էր Կաթողիկոսական օծման ջերդրան ու պատիւը, խորաթափանց աստուածաբանը նախաձեռնեց հայ գրքի ցուցահանդէսների ճարքը՝ «Հայ մարդը՝ հայ գիրքին դիմաց...» նշանաբանով, իրաքանգիւր տարի ճշդուած ազգային-իմացական իր հետապնդած յանձնառութեամբ: Ականատեսները վկայում են, թէ ինչպիսի եռանդով էր լծուած երիտասարդ Կաթողիկոսը նախապատրաստական հմմտութիւն, ամէն տարի միաբան իր եղբայրների հետ սեղաններ էր տեղափոխում, ցուցափեղկեր ամրացնում, անձամբ թերում համապատասխան գրքերը մատենադարանից, վեհարանից, եպիսկոպոսարանից՝ տեղագրի պատրաստութիւնով յաջորդող օրը բացուելիք ցուցահանդէսներին: Այդ եռանդը երբեք չնուազեց, ընդհակառակը, տարիների մէջ դարձաւ խառնուածքի ցայտումն արտայայտութիւն: Միայն մէկ անգամ անկարելի եղաւ ցուցահանդէսի կազմակերպումը. դա 1978-ի «Կամուրջի ճակատամարտ» անունով յայտնի կատարի կոնցերտի հետեւանգրով էր, երբ մահուան պարն էր մոլեգնում թէ՛ Բուրջ Համուրի եւ թէ՛ Նոր Հաճըն - Ռումէլլի շրջաններում: Հայ գրքի ցուցահանդէսների ամխափան շարունակականութիւնը յետագայիս ծնունդ տուեց մի ուրիշ հրաշալի ձեռնարկի. արդէն 1990-

ին, ժողովելով հանդիսությունների ժամանակ արտասանած իր սրտառույց խօսքերը մեկ հատորի տակ, Վեհափառ Հայրապետը հրատարակեց իր լուսագոյն գրքերից մեկը, ըստ էության, ծրագրային «Հայ մարդը՝ հայ գիրքին դիմաց...» վերտա-
նությունը, որը գարմանալի կանխատեսությունը դիտեց հայ գրքի փիլիսո-
փայությունը «փորձ մը»:

Ամբողջության մեջ այստեղ բացայայտուած են հայ գրաշխարհի այն ըմբռնումները, որոնք ժողովրդի կենսագրության հոգեւոր շաղախմ՝ են կազմում, մրա գեղարուեստական մտքի փիլիսոփայական խտացումները: Հեռաւորութեան վրայ մրաջ մեզ բացուած են որպէս կեանքի ճամաչման լիարժէք սկզբնադ-
բիւրներ: Գրածք մեկտեղման փաստով հեղինակը սատար է կանգնում, ինչպէս ինքն է մշում արդարամտօրէն, հայ գրքի կարեւորման գիտակցութեան զօրաց-
մանը: Ընդ որում տասնվեց ենթագլուխները, ինչպէս հայաշունչ առաքեալներ, ազգային պատմութեան խորքային բնոյթ են մատնանշում կամոքելով ժամա-
նակները եւ գրչի մշակներին: Գարեգին Առաջինը ելնում է այն բարձրագոյն մախապայմանից, թէ «գիրքը մարդու շարունակական ինքնակերտումի ամէնէն կարեւոր ազդակն» է:

Ամտարկույս, գրքի խաղացած դերը հայ մարդու, վստահարար աւելացնեմք, հայ ժողովրդի ճակատագրերում աւելին է, քան պայմանականօրէն մախասահ-
մանուած ստորաբաժանումները, սակայն սոյն աշխատանքի իրադատութիւնը, մեր կարծիքով, պիտի տեսնել ամբողջովին ընդգրկելու փիլիսոփայական ձգտման մէջ, երբ սկզբունքների գիտա-զգացական կանոնակարգումը մպաստում է ժամանակի ու տարածութեան մէջ, մարդկային քաղաքակրթութեան հանգոյց-
ներում հայ մարդու իմացական դաշտի ընդլայնմանը, յարաճուն գնացքին: Թւում է, դժուար է ցոյց տալ հայի ճակատագրի ոգեղէն կոչմաններին միան հետեւողական քննութիւն, ուր գիրքը այդպէս ընդելուզուած լիժի ժողովրդի ողբերգական, բայց միաժամանակ հերոսական պատմութեանը: Թւում է, խորհրդանշական այս գրոյցների մէջ գրքի եւ ժողովրդի ընդհանրացած ինքնու-
թիւնը համակոդմանի, բոլորագիծ, գրեթէ սպառիչ արժեւորումների է ենթարկում: Յիրաւի, եկէք մենք էլ ընդունենք, որ կրօնի, պատմութեան, գեղարուեստի փիլիսոփայութիւն հասկացութիւնների կողքին, որոնք «...ներդիր եւ էայարիք մաս կը կազմեն հայ ժողովրդի կեանքի ընդհանուր փիլիսոփայութեան», կա՛յ եւ պէ՛տք է ճանաչել «Գիրքի փիլիսոփայութիւն մը», որի փմտտուրքը, վերաբերումի եւ մեկնաբանումի ճիգը կազմել են, ահա՛, մրա յատկանիշների իրացման ընթացքը: Վեհափառ Տիրոջ գեղագիտական համակարգում այդ յատկանիշներն են՝ հայ գրքի տարբեր երեսակները անձնաւորութեան ճակատագրում եւ ներաշխարհում. *պատիւը*, այսինքն՝ փառքը, այսինքն՝ պատմութեան ասանդութիւնը, «*պարտքը* հայուն», այսինքն՝ հոգեշարժ ինքնակրթութիւնը, ընթերցման տուած երջանկու-
թիւնը, *տազմասը*, որի տակ պէտք է հասկանալ գրքից, ասել է թէ՛ ազգային մտածողութեան արագանից արագօրէն ծաւալուող ճահաճի ամազանգը Սփիւռքի մոր օրերի մէջ, տազմաս, որ, սակայն, պիտի զօրացնի պատասխա-
մատութեան կշիռը ազգային լինելութեան բաւիղներում, շտկի հոգու անկման կորը միթի դիմաց: Իւրաքանչիւր ենթախորագիր, այսպիսով, ակնարկում է ազգային եւ համամարդկային գուգակցումը. գիրքը իմացութեան բանալին է, զգացումի շիկացումը, «*ճանապարհը, ընկերքը, բայասանը, գրահանդերձը* հայուն», հայութեան «*օճանապիտը*», Գր. Նաբեկացու տպաւորիչ արտա-
յայտութեանը՝ «*Սպեղանիք զօրաւորք*», վերջիվերջոյ, «*այգեստանը հայուն*», որը պարգեւում է բանաստեղծական մրգաստանի այն լիութիւնը, որ միշտ թեւաւորել է արեւմտահայ քնարերգակներ վ. Թէրեւանին եւ Մ. Իշխանին:

Ընկերային կեանքի առջած խորհրդածութիւնները փիլիսոփայական ակնյայտ հակառակութիւն ունեն, ծնունդ են առօրեայի տպաւորութիւնների եւ կենսափորձի: Մարդը միշտ ենթակայ է միթի գայթակղութեան, երջանկութեան ճանապարհին մա բախում է տառապանքի սահմանին: «Եմանի՛ր գրեզ...» խոհագրութիւնների

շարքից ըմտրուած մի փուռջ մեծը մերտեղ եմք այս բաժնում՝ ելմելով այն ուղղուածութիւնից, որ տանում է հեղինակը մարդու մէջ մարդկայինի հումի ճամաչմամ առումով: Այստեղ հիմնականում գետեղուած են 70-ական թթ. երկրորդ կէսին եւ 80-ականների սկզբին «Ազգակի» էջերում տեղ գտած յօդուածները՝ ինքնաճամաչմամ, Թաղէ-Սոկրատեան բարոյաբանութեան, սիրոյ եւ ինքնաբարտութեան, դրամի եւ հոգեւոր հարստութեան յարաբերակցութեան խնդիրների շուրջ: Հակառակ այն բանի, որ Հայց. Եկեղեցու բոլորագիր մուկրումը, ամփերապաճ պատկառամքը վերստին օր առ օր մուսճում է խնարհ մարդկանց սրտերը, մոր ժամանակի գլխաւոր, բարձր մասնաշարկութիւնն են, վեհափառ Հայրապետի սրտես աչքը մկատում է մաե համընդհանուր դարձած երեւոյթը՝ միութի աւերիչ արշաւը հոգիների վրայ, դրամի փորձութեան, «քաշողական» ոյժը, որ պարգապէս ամհատին դարձնում է շահամէտ, հաշուեմեքեմայի չոր պտուտակ, տապալում է խիղճը: Բամիցս իր քարոզներում մա յիշեցնում է, թէ տաժամագին ժամանակների մէջ ազգային բարոյաբանութեան քայքայմամ պատճառը ոչ թէ մաքառումն է, դիմակայումը, այլ յղիացումը, շփացումի դէմ «... գլուխ ելլելու ամկարողութիւնը», ամեծօրեայ վտանգ, որի հետ գրեթէ ամխուսափ շփում ենք, որից շատ յաճախ մաե ըմկրում ենք: Մեշտ եւ արդարամտօրէն ամագդու է վեհափառի խօսքը՝ «Մսխումը, վատմումը, շոայումը, ցուցակա-մութիւնը հակաստուածային, հակամարդկային եւ հակահայկական են: Մի՞ թոյլատրէք ձեզի այդ ամհատարմութիւնը համդէպ Աստուծոյ, մարդում եւ հայում»:

Այստեղ արդէն փիլիսոփամ իր տեղը գիշում է ջղուտ հրապարակախօսին, որի մապտակը խիստ որոշ է՝ մարդու վերակերտումը: Մի դրուագ կուգեմայի վերիշեղ. 1995-ի Յունիսն էր, ընդամէնը երկու ամիս առաջ ստամձնել էր ժողովրդի հովուապետական ամեմայն բարձրագոյն ծառայութիւնը, կազմակերպական դժուարին շրջամն էր: Խնդրեցիմք Ամեմայն Հայոց Կաթողիկոսին իր Հայրապետական օրհնութիւնը բերել Երեւանի Խ. Արովեանի ամուսն Հայկական պետական մամկավարժական իմստիտուտի ուսամողութեանը եւ դասախօսական կազմին: Այսօր, երբ ուսուցչութիւնը ամշմորհակալ եւ ամշահ աշխատամքային բնագաւառ է, երբ կտրուկ մուագել է դէպի դպրոց երիտասարդութեան հոսքը միթական ամքաւարար յատկացումների պատճառով, վեհափառ Հայրապետը ամմիջապէս կարեւորեց մամկավարժներիմ իր այցով գօրապիգ կամգնելու ամհրածեշտութիւնը, թէեւ դեռեւս չէր եղել ո՛չ Ակադեմիայում, ո՛չ Պետական համարաբանում, ո՛չ էլ բարձրագոյն կրթական այլ հաստատութիւնում: Այս հարցում մա իրեն դրմեւորեց քաղաքացու, գործչի ամմահամջ հետեւողական ակտիւ խառնումծքով. եկաւ, տեսաւ ամմխիթար այն վիճակները, որոնց մէջ ըմկած են դասախօսն ու ուսամողը, եւ դեկավարութեան հետ մշակեց միասնական աշխատամքային հեռամկարային ծրագիր, որի էութիւնը, իր բառերով, ուսուցչի կոչումի վերադարձն է, ասել է թէ՛ ըմկերութեան մէջ բարոյական արժէքների, աագամի վերականգնումը:

Պատահական չէր այն վերյուշը. այն մատնամշում է Գարեգին Առաքին Կաթողիկոսի գործուճութեան թերես ամէմից խամդադատայի, փայփայած աշխարհը: Արդէն քամից, տարբեր առիթներով, իմքը մկատել է իր դերը որպէս ուսուցիչ: Եւ բամն այստեղ միայն երեւոյթի ուղղակի մշամակութեան ընդգծումը չէ. բոլորը քաջ գիտեմ որա մամկավարժական ամզուգական դերակատարութիւնը Աճթիլիասի եւ Ս. Էջմիածնի հոգեւոր կրթական կեմտրումներում:

Հնուց ի վեր եկող փորձառութիւնից ծնում է գլխաւոր եզրայամգումը՝ ժամանակի պատասխամատուութեան ծիրամին հագած 131-րդ վեհափառ Հայրապետը լծումն է ժողովրդի բարոյական մորոգութեան գերխնդրին: Պատմութեան խորհուրդն ու շմորհն եմք տեսնում մեմք այն կեմսայից, փաստի մէջ, որ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Կաթողիկոսը ստամձնել է հատատացեալ ժողովրդի

առաջնորդի, իսկ անլի պարզ ու բոլորում՝ Ուսուցչի, իր սիրած ազնուագույն քառով՝ Վարդապետի պաշտօնը:

Մեծը վստահ եմք, որ այս գրա-փիլիսոփայական ժողովածուին վիճակուած է մեր ժողովրդի մէջ խորագնայ ճանապարհ: Այժմ առանել ամբողջական է մերկայացնում Հովուապետի աշխարհայեացքը, հաւատքի գորութիւնը, այստեղ անլի խորն է արտայայտուած հայ գրականութեան, մշակոյթի ընդհանրական միասնական ըմբռնումը, փիլիսոփայութիւնը, ժողովրդական տարրերի, իմաստնութեան իրացումը: Մեծը մեզ թոյլ եմք տալիս այս գնահատութեան մէջ ներառնելու մաւ հայեացքի գեղարուեստական ճանաչողութեան սահմանը, որպէս մրա կենսական մէկ առանձնայատկութիւնը: Մասնատրապէս «Հրաշք Տաթևի (Թափօր լերան լամբերում)», «Խոր Վիրապ»՝ «խորհուրդ խորին» գագապաշտ խորհրդածութիւններում մեծը որսում եմք ստեղծագործական շումն էւ տարրք, ինչն այժման բնախօսական է մրա աշխատութիւններին առ հասարակ:

Ամհնար է չգերուել գրողի գեղարուեստական պատկերների հմայիչ խաղով: Միայն մէկ-երկու օրինակ մշեմք՝ վստահ լինելով ընթերցողի ճաշակին եւ ինքնուրոյն վերբերումներին: Ահա՛ մա՛ Գր. Տաթեացու գերեզմանին մօտեմալիս. «Լացը գետ դարձաւ հոգիիս մէջ, եւ գետը ռոռոգեց խոպանացեալ անդաւտանները... սրտիս»:

Խոր Վիրապից Արարատեան բարձուցը տեսնել չի կարողանում: Պատճառը «հոգեւոր» է՝ «Ամպերը շատ եմ սիրահարուած անոր, թոյլ չեմ տար, ... որ երկնքին հետ անոր համբոյրիմ խորհուրդը խանգարուի»:

Եւ վերջինը. «Հայաստանեայց Եկեղեցին իր «ծառայական կերպ»ին մէջ» աշխատանքում երկնքի եւ երկրի հիմաւորց յարաբերակցութիւնը մոր գեղարուեստական իմաստի դաշտ է գտնում: Խօսելով եկեղեցական արուեստի մշանակութեան մասին՝ բանաստեղծ-աստուածաբանը գրում է, թէ այն «...օրերի մէջ լինելով հանդերձ, օրերից վեր է մնում, այնպէս, ինչպէս գագաթը լերան, որ երկրի վրայ կանգնելով հանդերձ, երկնքի պաստառից է կախում»: Եւ այսպէս շարունակ:

Միրելի՛ ընթերցող, այս գիրքը Վեհափառ Հայրապետի տարիների յարաճում շահագրգիռ խօսքն է՝ Քեզ ուղղուած, իրատեսակ մի երկխօսութիւն, որ դեռ շարունակական ընթացք պիտի ունեմայ, որի կենտրոնական մտահոգութիւնը եւ խոհերի կիզակէտը Գո՛ւն եւ, Քո մերկան ու ապագան: Այս գիրքը միջնորդ է քո եւ Աստուծոյ, քո եւ դարձեալ քո միջեւ: Մեր Վեհափառի գերագույն մատակը արդէմ անցեալի հոգեւոր եւ անանց արժէքների խոր գնահատութեան ճանապարհով ներկան իմաստաւորելն է, այն մոր աշխոյժով կենսաւորելը: Եւ ընթերցանութեան բարձրագույն պահերին մի՛ մոռացիր, որ մրա մտքի, ներաշխարհի դաշտը միշտ ողողուած է քեզով, այն միշտ գրաւուած է ի՛ր ժողովրդով: Ինչքա՛ն դիպուկ է իր մէկ մկատառումը՝ «Խօսքս պատարա՛գի մշխարին պէս բաժներ եմ իմ ժողովրդին հետ», — գրում է մա՛ առանց ինքնագնահատութեան ակնարկի, պարզ ու անմիջական:

Ճաշակեմք, ուրեմն, մեր հոգեմտաւոր սեղանին ըմճուած այս մի բաժակ ջուրն ու մի պատառ հացը՝ աղօթելով Աստծում, որ մեր սեղանից երբեք չպակասեմ դրանք, այսինքն՝ երբեք չընդհատուի Աստծոյ եւ ժողովրդի միջեւ խորին խորհուրդ լուսնհոս ալիքը:

Ճաշակեմք եւ սպասեմք Վեհափառ Տիրոջ մոր աշխատութիւններին:

Վասն Աստուծոյ եւ վասն Հայրենաց:

04 Ապրիլի, 1997

Ի Կշանաւորումն

Գարեգին Առաքիչի՛

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս

ընտրութեան երկրորդ տարեգարձի: